

Stvaranje jugoslovenske države i njeni međunarodni odnosi u „Istoriji Jugoslavije”

U »Istoriji Jugoslavije« — koju kao pojavu u našoj historiografiji valja u načelu pozdraviti ako je *historija jugoslavenskih naroda* — obrada XX stoljeća pripala je poznatom publicistu Vladimiru Dedijeru, piscu »Dnevnika« (I—III), »Partizanskih štamparija«, »Beležaka iz Amerike«, »Pariske konferencije«, »Jugoslovensko-albanskih odnosa (1939—1948)«, »Izgubljene bitke J. V. Staljina«, »Sarajeva 1914«, a iznad svega biografije Josipa Broza Tita koja mu je, kao publicistu, otvorila vrata svijeta i kojom je stekao ime izvan granica naše zemlje. Prikaz XX stoljeća, četvrti dio te omašne sinteze (Putevi ujedinjavanja i borba za socijalnu revoluciju, str. 331—566), pobudio je najveće zanimanje historičara i izazvao, dosad, najviše kritike.

1. U njemu se Dedijer pozabavio — opet jednom, no tu sasvim ukratko — pitanjem sarajevskog atentata i izbijanjem svjetskog rata 1914. godine (str. 374—379). Svojevremeno je bio objavio opširnu knjigu o sarajevskom atentatu Gavrila Principa (Beograd 1966) i potpisani je o njoj napisao opširniju kritiku (u sarajevskom *Pregledu*, god. LVII, knjiga II, septembar 1967, br. 9, str. 261—277). Ostajući i danas pri primjedbama i ocjeni iz toga kritičkog osvrta, ne bih se ovdje dulje zadržavao na tom poglavlju Dedijerova djela nego ću samo upozoriti na neka mjesta u tom njegovom tekstu u sintezi.

Dedijer spominje sarajevski atentat grupe đaka i radnika mladobosanaca koji su na Vidovdan, 28. lipnja 1914, uz pomoć svojih jednomišljenika i pomagača izvršili atentat na nasljednika prijestolja Franju Ferdinanda. Gavrilo Princip ga je ubio — piše Dedijer — »radi opšteg dobra, kao tiranina«, u znak protesta protiv kolonijalnog položaja Bosne i Hercegovine, u doba rasplamsavanja borbe Južnih Slavena za nacionalno oslobođenje. U toj uroti sudjelovali su mladobosanci u suradnji s »drugim [kojim?] revolucionarnim udruženjima među Južnim Slovenima«. Priznaje da je »beogradska trojka (Princip, Nedeljko Čabrinović i Trifko Grabež) dobila oružje u Beogradu od Voje Tankosića, desne ruke pukovnika Apisa, ali tvrdi i to da je nejasna Apisova uloga u pripremanju atentata. »Postoje dokazi — piše Dedijer — da je on, posle istrage civilnih vlasti, kao i njegovog saslušavanja, u junu 1914, pokušao da zaustavi atentatore, ali su oni odlučno odbili svako mešanje sa strane. Kasnije, 1916, kada je pukovnik Apis bio uhapšen i optužen za sarajevski atentat, radi spasavanja svoje glave, kao i glava svojih drugova, on je preuveličao svoju ulogu u atentatu« (str. 376). Nije jasno zašto se Dedijer danas trudi da ulogu puk. Apisa i »Crne ruke« tretira drugačije nego, na primjer 1964. godine, kad je u svojevrsnom sažetku i predobjavi knjige o Sarajevu 1914. godine (objavljeno u uglednoj američkoj reviji »Foreign Affairs«) ustvrdio da je pokušaj tih mladića da izvrše atentat na a. u. prijestolonasljednika najmaterskije umorstvo što

ga bilježi moderna historija. Upravo je čudo da ih nisu uhvatili do dana atentata koji je prema najnovijim izvorima, po mišljenju Dedijera, rezultat *tajnog sporazuma* između revolucionarnih udruženja Bosne i Hercegovine i udruženja »Ujedinjenje ili smrt« pukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa — bolje poznato pod imenom »Crna Ruka«, iako njihovi motivi nisu bili identični. Apis je nailazio na sve veće neprijateljstvo kod radikala okupljenih oko predsjednika vlade Nikole Pašića i sukob je izbio u javnost u svibnju 1914. god., kad je Apisu pošlo za rukom da izazove Pašićevu ostavku. No, ruska je strana (poslanik Hartwig) uspješno intervenirala i Pašić je ponovo preuzeo vlast, a Apis je nato htio odgovoriti državnim udarom, ali za to nije mogao pridobiti ni svoje stare drugove (u »Crnoj Ruci«). Umiješao se i princ Aleksandar na strani radikala, pa se kralj Petar povukao. Aleksandar je postao regent, a vlada raspisala izbore za 1. kolovoza. Dedijer potvrđuje da je Pašić saznao da su dva bosanska đaka (Princip i Grabež) naoružana sa četiri revolvera i šest bombi — njih je, tj. Principa, Grabeža i Čabrinovića, kao »beogradsku« trojku, Apis u svojstvu šefa srpske vojno-obavještajne službe prebacio tajnim »kanalom« u Bosnu, odobrivši da im njegov pouzdanik major Tankosić uruči oružje — prešla Drinu. Prema tome — po Dedijeru — Pašić je znao za prelazak ali ne i za planiranje atentata, pa je odmah i zatražio da napiše izjašnjenje o tome, što je Apis i učinio. Nezadovoljan tim izjašnjenjem, Pašić je naredio istragu, a ministar vojni izdao naređenje pograničnim jedinicama da spriječe prijelaz u Bosnu ili prenošenje oružja preko Drine. Apis je nato odlučio da zaustavi Principa, ali je Princip to tvrdoglavo otklanjao; na kraju se u Sarajevu pojavio Rade Malobabić, glavni Apisov obavještajac za Bosnu i Hrvatsku, i to sedam ili osam dana prije atentata, da bi, navodno, opozvao taj Apisov »storno« atentata!

U knjizi »Sarajevo 1914« Dedijer postavlja pitanje o Pašićevom držanju u povodu vijesti da su prebačeni preko Drine naoružani đaci i odmah navodi da je Pašić (1) raspravljao o tome s članovima vlade; da je (2) naredio građanskim vlastima da otvore istragu na granici dok su ministar unutrašnjih poslova St. Protić i ministar vojni D. Stefanović izdali odgovarajuće naredbe protiv ilegalnog prebacivanja ljudi i oružja preko granice; (3) preko vojnih vlasti naredio je istragu protiv pukovnika Apisa; (4) učinjeni su koraci da se zaustave mladići koji su već bili prešli granicu, ali je (5) još uvijek za Dedijera sporno, kakve je mjere Pašić poduzeo da opomene bečku vladu da su naoružani ljudi prešli granicu na Drini. S tim u vezi Dedijer u knjizi tvrdi da se *ne može* dokazati teza kako su srpska vlada ili Aleksandar bili aktivno umiješani u organizaciju ubistva Franje Ferdinanda; da se ne čini mnogo vjerovatnim da su Pašić, Protić ili vođe srbijanske opozicije bili spremni da ubistvom a. u. prijestolonasljednika izazovu eventualno uvlačenje Srbije u rat protiv Austro-Ugarske u ljeto 1914. godine; da je Pašić — oprezan, sklon legitimizmu i konzervativizmu — osuđivao Apisove metode (koji nije prezaao od umorstva, trovanja i atentata ako je to odgovaralo njegovim planovima), strahujući da će eventualno ubistvo Franje Ferdinanda oslabiti pozicije u evropskim metropolama, naročito u Londonu. Dalje: da je Pašić znao za prebacivanje dvojice đaka preko Drine sa šest bombi i četiri revolvera, no da nijedan dokument ne govori da su ti mladići

išli da ubiju Franju Ferdinanda; da srpska vlada nije službeno obavijestila Beč o rezultatima istrage protiv Apisa prije samog atentata, no da nije jasno je li tadašnji srpski poslanik u Beču J. M. Jovanović, na svoju inicijativu, izrazio bojazan u povodu nadvojvodina puta na manevre; da nije isključeno da je Rade Malobabić išao u Sarajevo da bi spriječio izvršenje atentata, a ne da bi ga organizirao i sâm izvršio, kako je to tvrdio Apis u svom raportu pisanom u zatvoru 1917. godine; da je najvjerojatnije ideja o atentatu u Sarajevu nastala kod bosanskih omladinaca u Sarajevu, Francuskoj, Švicarskoj i Beogradu; da su se oni, zatim, obratili majoru Voji Tankosiću za »tehničku pomoć« i da ih je Tankosić odmah prihvatio; da su — na kraju — Solunski proces i izvršenje smrtno kazne nad Apisom, majorom Lj. Vulovićem i R. Malobabićem u vezi s tajnim pregovorima cara Karla o separatnom miru s Antantom.

Zanimljivo je da Dedijer u svom najnovijem tekstu o sarajevskom atentatu *nigdje* izrijeком ne spominje »Crnu Ruku«; na jednom mjestu govori o »drugim revolucionarnim udruženjima među Južnim Slovenima«, a zatim — govoreći o sukobu s vladom Nikole Pašića — o »zaverenicima na čelu s pukovnikom Apisom«. Spominje, dalje, i istragu protiv Apisa jer su postojale sumnje da su »neki njegovi potčinjeni ljudi« bili umiješani u prenos oružja, a da je Pašić preko Narodne odbrane činio korake da se zaustave mladići koji su bili prešli granicu. Navodi i to da su atentatori dobavili oružje posredstvom svojih poznanika, bosanskih komita, povezanih s V. Tankosićem, porijeklom također iz Bosne a, inače, desnom rukom puk. Apisa; spominje i Apisa i njegovu ulogu u pripremanju atentata, no neodređeno: da je pokušao zaustaviti atentatore (što su oni odlučno odbili kao »mešanje sa strane«), a zatim da je u zatvoru pod optužbom preuveličao svoju ulogu u atentatu. Koju ulogu i kakvu ulogu? — to Dedijer ovdje uopće ne kaže.

Dedijer ukazuje na ratobornu stranku u Beču i na to da joj je sarajevski atentat bio »neočekivani dar boga Marsa«; piše da je »bečka vlada« bila spremna da izvrši invaziju na Srbiju odmah, bez ikakvih opomena (što nije sasvim točno); da je Njemačka podupirala tu ratobornost Beča, a da je na sastanku »austro-ugarske vlade« 7. srpnja 1914. predsjednik mađarske (valjda: ugarske) vlade I. Tisza »savetovao opreznost«, iako je general Potiorek smatrao »da Austro-Ugarska mora zaratiti sa Srbijom ako želi da ostane na Balkanu«. Zato je bečka vlada odlučila — piše on — da napadne Srbiju, ali da pokuša da pridobije svjetsko javno mnijenje optužujući vladu Srbije da je odgovorna za atentat. Austrijski ministar (valjda: a. u. poslanik) u Beogradu Giesl javljao je u Beč da je »atentat stvorio za nas srećnu moralnu poziciju«. Sve pripreme za agresiju vršene su tajno da bi se postigao efekt iznenađenja, kako u Srbiji tako i među savezničkim velikim silama, pa je čak general Conrad, tobože, otišao na ljetni odmor.

Ako pogledamo dokumente — koje spominje i Dedijer — vidjet ćemo da je stav grofa Tisze 7. srpnja bio nešto drugo, više i suptilnije nego samo »opreznost«. Tisza se na sastanku zajedničkog ministarskog savjeta pod predsjedanjem ministra vanjskih poslova grofa L. Berchtolda složio da se položaj posljednjih dana izmijenio uslijed činjenica što ih je utvrdila istraga i uslijed držanja srpske štampe; naglasio je da i on drži da

su bliže mogućnosti oružane akcije protiv Srbije nego što je mislio odmah nakon atentata u Sarajevu. Međutim, osobno se neće nikada složiti s iznenadnim napadom na Srbiju bez prethodne diplomatske akcije, kako se to, čini se, namjerava i kako je, na žalost, i u Berlinu raspravljano s grofom Hoysom, i to zato što će oni u tom slučaju, po njegovu mišljenju, u očima Evrope jako loše proći i također, s velikom vjerojatnošću, morati računati s neprijateljstvom čitavog Balkana — izuzevši Bugarsku — s tim da im Bugarska, trenutno jako oslabljena, ne bi mogla pomoći na odgovarajući način. Mi moramo — govorio je Tisza — bezuvjetno formulirati zahtjeve protiv Srbije i ultimatum uputiti tek ako ih Srbija ne ispuni. Ti zahtjevi moraju, doduše, biti teški ali ne i neispunjivi. Ako ih Srbija primi, postigli bi eklatantan diplomatski uspjeh i naš bi prestiž na Balkanu porastao. Ako ne bi prihvatila naše zahtjeve, tada bi i on (Tisza) bio za oružanu akciju, no mora i već sada naglasiti da njoj smije biti cilj umanjeње, a ne potpuno uništenje Srbije jer to ne može Rusija nikada dopustiti bez borbe na život i smrt, a ni on kao ugarski ministar predsjednik ne može pristati da Monarhija anektira dio Srbije. Tisza je u daljnjoj diskusiji tvrdoglavo ustrajao kod svoga gledišta i upozoravao da je uspješna politika za Monarhiju moguća pomoću pristupa Bugarske Trojnom savezu, ukazujući na strahovitu nepriliku evropskog rata u tadašnjoj situaciji. Ne bi valjalo previdjeti — govorio je Tisza — da je moguće zamisliti mnoštvo budućih eventualnosti poput odvrćanja Rusije uslijed zapleta u Aziji, rata-revanša Bugarske protiv Srbije i tako dalje, što bi moglo znatno povoljnije utjecati na naše stanovište prema velikosrpskim pitanjima nego što je to danas. Na kraju je ponovio svoj raniji stav o pitanju eventualnog rata i uputio iznova apel prisutnima da pažljivo ispitaju (vagnu) svoju odluku. Nato su raspravili točke koje bi mogle ući u notu kao zahtjevi upućeni Srbiji, ali nisu ništa definitivno zaključili; samo su ih nanizali da bi dobili sliku o tome koje bi zahtjeve mogli postaviti.

Isto tako Dedijer nije precizan kod govori o izvještaju odjelnog savjetnika u a. u. ministarstvu vanjskih poslova u Beču F. v. Wiesnera, odaslano u Sarajevo da ispita sav istražni materijal i donese dokaze o odgovornosti srpske vlade za atentat. Prema Dedijeru, v. Wiesner je 13. srpnja brzojavio u Beč: »Ne postoji bilo šta što bi ukazivalo na odgovornost srpske vlade u organizovanju ubistva ili priprema, ili u snabdevanju oružjem. Niti ima bilo šta što bi čoveka navelo da posumnja u tako nešto. Naprotiv, postoje dokazi koji, izgleda, mogu da navedu na zaključak da je tako nešto izvan svake sumnje...« Međutim, v. Wiesner je Berchtoldu javio iz Sarajeva da je ovdje uvjerenje svih mjeđavnih krugova da se ovdajšnja velikosrpska propaganda — pored štampe — i pomoću udruženja i drugih organizacija vodi iz Srbije i da se to događa uz potporu, znanje i odobravanje srpske vlade. Taj materijal, kao podloga tih uvjerenja, što su mu civilne i vojne vlasti podnijele, može se ovako kvalificirati: materijal iz razdoblja koje prethodi atentatu ne pruža nikakve uporišne točke za pomaganje propagande od strane srpske vlade; za to da je taj pokret iz Srbije, uz toleriranje srpske vlade, pomagan od udruženja postoji materijal, ako i ne obilno ali dostatno. Istraga o atentatu: saznanje vodstva srpske vlade o atentatu ili njegovom pripremanju i dostavi oružja nije ničim dokazano, niti se, čak, može

pretpostaviti. Postoje, naprotiv, uporišne točke da se to primi kao isključeno. Iskazima okrivljenih gotovo je neprijeporno utvrđeno da je atentat bio u Beogradu odlučan i pripremljen u suradnji službenika srpskih državnih željeznica Ciganovića i majora Tankosića od kojeg su obojica dobila bombe, revolvare, municiju i cijankalij. Sudjelovanje Pribičevića nije utvrđeno i prve vijesti o tome temelje se na žaljenja vrijednom nesporazumu policijskog organa što je vodio istragu. Prema tome, u izvještaju nije uopće riječ o dokazima nego samo o uporišnim točkama (»Anhaltspunkte«) i Dedijer će kao pravnik priznati da to nije isto.

2. U poglavljima iz ratnog razdoblja (str. 380—401) Dedijer opisuje vojne operacije, uspjehe srpske vojske (Cer, Mačkov kamen i Kolubara), držanje Antante, osnivanje i djelatnost Jugoslavenskog odbora u Londonu (pri čemu ubraja Ivana Meštrovića u »političke ljude Dalmacije«), slom Srbije 1915. god. i povlačenje preko Albanije, zauzeće Lovćena i okupaciju Crne Gore, prikupljanje jugoslavenskih dobrovoljaca, Solunski proces protiv Apisa i drugova, progone i zlodjela nad našim ljudima u Austro-Ugarskoj, stav velesila Antante prema održanju Habsburške Monarhije, pregovore na Krfu, Majsku deklaraciju, utjecaj Oktobra i pobune u Boki Kotorskoj i drugdje, pojavu »zelenog kadera«, ofenzivu na Solunskom frontu i raspad Austro-Ugarsku. Autor nije sasvim precizan u prikazu geneze Londonskog ugovora iz 1915. godine jer — uz ostalo — ne spominje točno talijanske zahtjeve za našim teritorijem (Goricu i Gradišku); piše o pregovorima Centralnih sila sa srpskim mjerodavnim krugovima u cilju eventualnog zaključenja separatnog mira 1915. god. i navodi da su vođeni preko posrednika, a da je za njih znala srpska vlada i srpska Vrhovna komanda (pa zar se to ne razumije samo po sebi ako »mjerodavni krugovi« u ratu preko posrednika vode pregovore?). Dedijer odmah zatim daje ovakav (za nj i njegov dio u sintezi karakterističan) primjer publicističkog teksta u toj historijskoj sintezi: »Srpska vlada i Vrhovna komanda odbijaju nemački zahtev za kapitulacijom i rešavaju da se srpska vojska povuče preko Albanije, između planina Šare i Prokletija, kao i preko Crne Gore. Bežeći pred neprijateljem sa severa, s vojskom je bilo oko 200.000 ljudi, žena i dece. Ličilo je to na velike nacionalne seobe u prošlosti. Narod je sa sobom vukao svu svoju pokretnu imovinu, kola, stoku, pse; sve se to tiskalo s komorom, artiljerijom, državnom blagajnom, arhivama, u krkljancu i metežu. Pred vojskom su nošene mošti kralja Stefana Prvovenčanog, ponetog iz manastira Studenice, na jednu od njegovih dvadeset i nešto seoba tokom pet vekova srpske istorije; vojnici su raširenim koporanima zaklanjali od vetra četiri velike voštanice, sve do novog prebivališta, manastira Ostroga u Crnoj Gori. Vojnički poraz, boleštine, zima, glad, dugo i beznađežno povlačenje, izazivali su pojave masovne hysterije, optuživanja i samooptuživanja pojedinaca, što je dovelo do samoubistava ljudi u ovoj povorci smrti, među kojima se našao i talentovani prozaist Milutin Uskoković.«

Dedijer, dalje, govori opširnije o genocidu protiv ljudi srpske nacionalnosti i divljanju tzv. šuckora u Bosni. Tu spominje i frankovce i sastanak gen. Conrada s njihovim vođama A. Horvatom i J. Frankom 1914. god. (samo što je to bio Ivica Frank, sin tada već pokojnog Josipa Franka);

spominje interpelaciju A. Korošca u bečkom Carevinskom vijeću koji je govorio o tim zločinima, a ne spominje upravo dirljivi govor pravaša Drag. pl. Hrvoja u Saboru o divljanju a. u. soldateske. Kod pasusa o Krfskoj konferenciji 1917. god. imao je dobar predložak: monografiju Dragoslava Jankovića, ali je odmah zatim netočan kad tvrdi da 1917. god. donosi u Sloveniji i Hrvatskoj buđenje političkog života koji je bio gotovo »sasvim zamro« poslije izbivanja rata, što se bar za *Bansku Hrvatsku* ne može nikako prihvatiti. U njoj Sabor radi za čitavo vrijeme rata (>ratno saborisanje<) — što nije mala zasluga Hrvatsko-srpske koalicije — i političke stranke — izuzevši Socijalno-demokratsku stranku Hrvatske i Slavonije koja obnavlja svoje djelovanje te godine — održavaju pouzdaničke sastanke; stranačka štampa izlazi (dakako pod uvjetima ratne cenzure); vrše se i dopunski izbori za Sabor. Za Sloveniju Dediđer kaže da tada (1917) dolazi do raslojavanja u Slovenskoj ljudskoj stranci: stara garda na čelu s I. Šušteršičem gubi na utjecaju, a kormilo stranke preuzimaju mlađi ljudi, naročito Anton Korošec i Janez Evangelist Krek. Čini se da je do tog »raslojavanja« došlo ranije jer sam J. Krek umire te godine. Dediđer tvrdi i to da slovenski klerikalci održavaju uske veze s »desnim« hrvatskim strankama i predlažu da hrvatsko državno pravo treba da postane osnova za ujedinjene Hrvata i Slovenaca u autonomnu jugoslavensku državnu zajednicu u okviru Austro-Ugarske. Dediđer tu zasigurno misli na Starčevićovu stranku prava, koja je i za vrijeme rata održavala dodir sa slovenskim klerikalcima, no tu stranku ne bismo nikako smjeli ubrajati u »desne« jer je ona odmah pozdravila »Majsku deklaraciju« i bila predvodnik u akciji za nacionalnu koncentraciju. Nameće se pri tom pitanje: ako su starčevićanci za vrijeme rata bili »desni«, koje su onda hrvatske stranke bile »lijeve«? I može li se takva šablona uopće uspješno primijeniti na stranački život u Hrvatskoj u ratnom razdoblju? Dalje, Korošec nije u bečkom Carevinskom vijeću »19. maja 1917« predložio — kako to Dediđer piše — »rezoluciju« u kojoj zahtijeva ujedinjenje Hrvata i Slovenaca pod habsburškom krunom, kao i paritet nove državne zajednice s Ugarskom, nego je na sjednici vijeća 30. svibnja (maja) 1917. pročitao *deklaraciju* Jugoslavenskog kluba koja je ušla u historiju kao »Majska deklaracija«. U njoj potpisani zastupnici, udruženi u Jugoslavenski klub, izjavljuju da na temelju narodnosnog načela i hrvatskoga državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom habsburške dinastije. Dediđer dodaje — s više mjestimičnih nepreciznosti — da desno krilo klerikalaca na čelu sa Šušteršičem nije dalo da se u maskoj rezoluciji (zašto »rezolucija«?) spomenu Srbi iz Hrvatske, budući da je smatralo da su oni stavljeni van zakona od dana izbivanja rata. Međutim, taj stav nije mogao da se održi i u bečkom parlamentu stvara se Jugoslavenski poslanički klub u koji ulaze poslanici Hrvati, Slovenci i Srbi. Dediđer spominje i porast revolucionarnog raspoloženja koji se ogleda u poznatoj pobuni bokokotorskih mornara 1. veljače 1918, nemirima u Sloveniji (pobune slovenskih vojnika u Judenburgu, Murau i Radgoni), pojavi »zelenog kadera« u Hrvatskoj i u Srijemu (koji je tada, uostalom, bio čitav u sastavu Banske Hrvatske, tj. Hrvatske-Slavonije). Taj »zeleni kader« ne napada »veleposednike i bogate trgovce« nego pojedine vele-

posjede i seoske trgovine (ambare, magazine, spremišta hrane i drugo). Oktobarska revolucija — po Dedijeru — utjecala je i na stav velesila o potrebi održanja Austro-Ugarske (Francuska, V. Britanija, Vatikan, Italija). Međutim, sve je to kod njega previše pojednostavnjeno i svedeno samo na jedno: strah od opasnosti sa Istoka! Kako onda, na primjer, protumačiti zaokret u političkoj liniji Washingtona i predsjednika W. Wilsona negdje u svibnju 1918. godine? Pa službeni stav britanske vlade i njene propagandne smjernice u proljeće 1918. godine? Pa priznanje savezničkih vlada udijeljeno čehoslovačkom Narodnom vijeću? I tako dalje i tako dalje.

3. Dedijer u poglavlju XXXIX (Nova država u međunarodnim odnosima, str. 402—411) prikazuje vanjskopolitički položaj i vanjsku politiku jugoslavenske države. Pri tom piše da se Habsburška Monarhija »rasplinula« pred pobunom svojih podanika: Česi, Poljaci, Rumunji, Slovaci, Slovenci, Hrvati i Srbi zahtijevaju svoje nacionalne države, a rascjep između Mađara i zapadnog dijela Carstva jest potpun. Zabrinuti tim socijalnim vrenjem koje je na granici revolucije, državnici savezničkih velesila uzalud pokušavaju da sačuvaju Austro-Ugarsku, no mire se potkraj 1918. godine i prihvaćaju novu taktiku: kad je već ne mogu spasiti, da se oslone na buržoaske snage među Slavenima unutar Monarhije, na Srbiju i Rumunjsku u cilju spašavanja kapitalističkog poretka u srcu Evrope. Dedijer sasvim pogrešno prikazuje tok događaja kad tvrdi da se Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba proglasilo u Hrvatskom saboru 29. X 1918. za novi vrhovni organ državne uprave Južnih Slavena u Austro-Ugarskoj i time prekinulo svaku vezu s Habsburškom Monarhijom; da je istovremeno bilo proglašeno stvaranje nove države Južnih Slavena: Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Nije se Narodno vijeće SHS proglasilo *u Saboru* nego je *Sabor*, u toku historijske, sudbosne i prijelomne sjednice 29. listopada 1918. jednoglasno prihvatio »prešni predlog« Svetozara Pribičevića i drugova o razrješenju svih dotadašnjih državnopravnih odnosa i veza između kraljevinâ Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne, te kraljevine Ugarske i austrijske carevine s druge strane, pa se Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Rijekom proglašuju posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, koja prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom (etničkom) području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi. Uz to, Sabor je prihvatio — također jednoglasno — i drugi »prešni predlog« (starčevićanca A. Pavelića i drugova) kojima Sabor kao predstavnik kraljevinâ Hrvatske, Slavonije i Dalmacije — za Hrvatsku-Slavoniju Dedijer, na jednom mjestu, tvrdi da su bile »poluautonomne teritorije Ugarske« — smatra objavu Narodnog vijeća SHS od 19. X. za sebe obaveznom te izjavljuje da Narodnom vijeću priznaje vrhovnu vlast. Središnji odbor Narodnog vijeća donio je 24. XI zaključak kojim Narodno vijeće SHS u skladu sa svojim dotadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade Kraljevine Srbije proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, osnovane na cijelom neprekinutom jugoslavenskom području bivše Monarhije, s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pisac, dalje, konstatira da je u Evropi nastala nova situacija jer su Njemačka i Austro-Ugarska bile pobijedene, a među pobjednicima, saveznicima Srbije, postojale su razlike u gledanju na poslijeratne probleme: Francuska je ostala glavna zaštitnica nove jugoslavenske države; Engleska se držala rezervirano jer je tražila protutežu dominaciji Francuske na evropskom kontinentu, a Italija je na državu Srba, Hrvata i Slovenaca gledala kao na glavnu smetnju svom utjecaju na Balkanu i svim je silama još od kraja 1918. godine radila na njenom razbijanju. Na »konferencijama mira« 1919. i 1920. god. bili su s pobijeđenim Centralnim silama zaključeni ugovori koji su imali značajke diktata. Vrhovni savjet tih konferencija o svemu je odlučivao sâm. Ovdje valja upozoriti da Dedijer opetovano pogrešno piše o »mirovnim konferencijama« jer je postojala *samo jedna*, sa sjedištem u Parizu, koja je trajala od 18. siječnja 1919. (prvi plenarni sastanak) do 21. siječnja 1920. kad je formalno zaključila zasjedanje, prepustivši daljnje otpravljanje poslova Konferenciji ambasadora u Parizu. Srbija je ušla na Konferenciju u grupu država s »ograničenim interesima« ali se ne bi, onako generalno i odsječeno, moglo reći — kako to Dedijer čini — da su tajni ugovori bili *osnova* za utvrđivanje novih granica u Evropi i svijetu, a time i granica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Previše je pojednostavnjeno tvrditi da su partikularizam *u jednakoj mjeri* pokazivali N. Pašić i A. Trumbić, ne vodeći računa o cjelini, a nepravedno je optuživati Trumbića (baš Trumbića!) da je pretežno imao na umu interese Dalmacije i Hrvatskog primorja, zanemarujući Slovensko primorje pa i Istru! Dedijer tvrdi da su konačne granice između Italije i »Jugoslavije« bile utvrđene ugovorom u St. Germainu (!), Rapallu (1920) i Rimu (1924). Više od 600.000 Hrvata i Slovenaca palo je pod vlast Italije. Pri tom su — piše on — najgore prošli Slovenci — koji u čitavom tekstu uživaju posebnu Dedijerovu simpatiju. Granice s Italijom dale su čak više Slovenaca Italiji nego što joj je to bilo predviđeno tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. godine. »To je bila — piše on — posledica upornosti Rima da uspostavi s Jugoslavijom takozvane strateške granice, pritiska velikih sila — i Francuske i Britanije — na jugoslovensku vladu da se diktat u Rapalu mora primiti, ali do cepanja živog tela slovenačkog naroda došlo je i zbog Pašićeve ravnodušnosti, Trumbićevog partikularizma, kao i poniznosti slovenačkih klerikalaca i liberala pred novim režimom u Beogradu.« Dedijer uopće ne uočava kakva je bila stvarna situacija na terenu: ne spominje pregovore o primirju, odredbe samog ugovora o primirju od 3. studenog 1918, talijansku okupaciju i zahvate talijanskih oružanih snaga preko demarkacione linije utvrđene u tom ugovoru. On smjesta prelazi na nasilnu talijanizaciju koju su talijanske vlasti — a kako su došle tamo? — odmah počele provoditi u Istri i Slovenskom primorju (kao da je nisu jednako tako pokušavale i na ostalom jadranskom okupiranom području: otoci i dio Dalmacije). S Austrijom je bio potpisan mirovni ugovor u St. Germainu 10. IX 1919. (Dedijeru, čini se, nije poznato da ga opunomoćenici Kraljevine SHS nisu tada htjeli potpisati nego su to učinili tek kasnije) kojim je sankcionirana germanizacija Koruške. Plebiscitom se stanovništvo u Koruškoj izjasnilo da želi ostati u Austriji dok su granice s Mađarskom bile utvrđene ugovorom u Trianonu, s Bugarskom u Neuillyu. U suštini, Jugoslavija je od 1918. god. — zaklju-

čuje Dedijer — bila samo »beočug« u sistemu dominacije Francuske u Evropi. Njena je uloga bila dvojaka: s jedne je strane trebalo držati u pokornosti Austriju i Mađarsku u srednjoj Evropi, a Bugarsku na Balkanu, da ne bi došlo do revizije granica utvrđenih mirovnim ugovorima poslije rata. U tu su svrhu Čehoslovačka, Rumunjska i Kraljevina SHS, pod pokroviteljstvom Francuske, stvorile savez nazvan Mala Antanta koji je, s druge strane, služio kao neka vrsta *cordon sanitaire* protiv boljševičke opasnosti u srednjoj Evropi. — Čini se da imaju pravo oni pisci koji — suprotno Dedijeru — tvrde da je Mala Antanta stvorena *izvan* orbita Francuske ali je sigurno i to da *kasnije* dolazi sve više do oslanjanja Beograda na Francusku, koji neprekidno traži, i uz cijenu znatnijih koncesija, zajednički jezik s Mussolinijem i fašističkom Italijom. Dedijer je u svoj tekst uvrstio i poznati memorandum što ga je sastavio gen. P. Badoglio, pomoćnik načelnika talijanske Vrhovne komande, o akciji za razbijanje nove jugoslavenske države (prvi ga je objavio američki historičar našeg porijekla Ivo J. Lederer). Netočna je Dedijerova tvrdnja da je ugovor o prijateljstvu s Francuskom predviđao: »vojnu pomoć jedne i druge strane u slučaju bilo kakvog napada koji bi doveo do promene granica utvrđenih ugovorima o miru iz 1919. i 1920. godine. Jugoslovenska vlada se obavezala da će konsultovati francusku vladu u slučaju međunarodnih kriza, kao i da će prihvatiti savete koji bi bili dati iz Pariza.«

Politika naslona na Francusku temeljila se na ugovoru o prijateljstvu što su ga u Parizu 11. studenog 1927. potpisali dr Vojislav Marinković za Kraljevinu SHS i Aristide Briand za Francusku. Taj je ugovor sadržavao ove odredbe: klauzulu o nenapadanju i nepribjegavanju ratu (čl. 1); odredbu o tome da će se sporovi među državama-potpisnicama rješavati mirnim putem (čl. 2); odredbu da će obje vlade pristupati proučavanju pitanja koja bi ugrožavala sigurnost njihovih zemalja (čl. 3); klauzulu o uzajamnom pomaganju (čl. 4); odredbu o tome da će obje vlade stupiti u pregovore pri promjeni ili pokušaju promjene postojećeg političkog statusa evropskih zemalja (čl. 5); obavezu o diplomatskoj izmjeni mišljenja u pitanjima koja se tiču evropske politike, obavezu o saopćavanju ugovora koji bi bili zaključeni a odnosili bi se na evropsku politiku, itd. Istodobno je u Parizu bio potpisan tehnički vojni sporazum s Francuskom kojim se predviđalo samo to da će francuski i jugoslavenski generalštabovi pristupiti izmjeni mišljenja *ad hoc* o tehničkim uvjetima vojne suradnje, ako bi, i kad bi, do te suradnje došlo na temelju toga ugovora o prijateljstvu, a u okviru pakta Društva naroda. Prema tome, čisti vojni savez između Jugoslavije i Francuske *nije uopće postojao*, kao što nije ugovor Marinković-Briand sadržavao obavezu jugoslavenske strane da će »prihvatiti savete koji bi bili dati iz Pariza«.

Točno je samo to da je taj ugovor išao za tim da utvrdi »versajski sistem« u Evropi koji je Francuskoj osiguravao mjesto i ulogu hegemonu. I to u prvom redu ugovorima o savezu s Poljskom (1921) i Čehoslovačkom (1924) (u literaturi nazvanim »slavenski mider«) dok su ugovor o prijateljstvu s Rumunjskom (1926) i onaj s Kraljevinom SHS (1927) bili manje važni, s tim da se i Mala Antanta prilagodila tom sistemu. Protiv toga sistema djeluje fašistička Italija; »dinamična« politika B. Mussolinija prema Austriji, Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji uperena je

protiv Francuske u prvom redu; odatle i podrška Rima svakom revizionizmu i centrifugalnim snagama unutar toga sistema. Velika Britanija nije se tih godina (do negdje 1935. god.) mnogo zanimala za kontinent, pružajući, ipak, podršku onim snagama i državama koje bi mogle narušiti premoć i hegemoniju Francuske; zato je mnogo više sklona Rimu nego Parizu, pa i revizionistička propaganda (Lord Rothermeere) nailazi na blagonakloni prijem u Londonu; nešto se aktivira u povodu aktivnosti VMRO (Vanče Mihajlova) ali ostaje mirna kad Italija potčinjava sebi Albaniju (1927) i u tom pasivnom stavu ostaje sve do talijanskog napadaja na Etiopiju (1935). Njemačka, pak, traži tek pravo građanstva u evropskoj zajednici država i nastoji ući u Društvo naroda.

U takvoj situaciji Kraljevina SHS stoji između Francuske i Italije i Rim predstavlja prvu i glavnu brigu jugoslavenske diplomacije. Stoga se gotovo neprekidno osjeća želja jugoslavenskih vrhova (i za vrijeme vladavine kralja Aleksandra do 1934. god. i za vrijeme Namjesništva kad je glavni činilac na vanjsko- i unutrašnjopolitičkom planu knez Pavle) da nađu zajednički jezik s fašističkom Italijom, što im od vremena do vremena i polazi za rukom.

Dedijer nije u pravu kad piše da je kralj Aleksandar — opravdano ga, međutim, karakterizira kao najvećeg pobornika antikomunističkog kursa vanjske politike jugoslavenske države — bio na putu da ojača veze s Francuskom u novonastaloj situaciji, nakon dolaska Hitlera na vlast (1933), ali je njegova nasilna smrt u Marseilleu 1934. god. zaustavila te planove. I Italija i Njemačka primile su — pretpostavlja Dedijer — vijest o atentatu s olakšanjem.

Čini se da to ne stoji jer do određenog skretanja s tradicionalne linije Jugoslavije dolazi još za života kralja Aleksandra, i to nakon što je Adolf Hitler 30. siječnja 1933. postao njemački kancelar. Iz njemačkih diplomatskih dokumenata jasno proizlazi da je kralj sa simpatijom dočekao Hitlerov uspon i da je bio sklon približavanju nacionalsocijalističkoj Njemačkoj. Ponavljao je da ima puno povjerenje u berlinsku vladu, izražavajući istodobno želju za poboljšanjem privrednih veza. Čini se da je iste godine *incognito* doputovao u Njemačku i vodio razgovore s H. Göringom koji je dugo vremena važio kao čovjek u vrhu nacionalsocijalističke ekipe zadužen za jugoslavenske stvari. Sigurno je da je pred svoj odlazak u Francusku, u jesen 1934, poručio preko F. v. Papena, njemačkog »ambasadora s posebnom misijom« u Beču, da neće nikad sudjelovati u nekoj koaliciji koja bi imala rješavati srednjoevropska pitanja, ako u njoj nije zastupljena Njemačka. Aleksandar je tako težio da ojača vlastiti položaj prema Francuskoj, da dobije od nje veće koncesije i da spriječi zaključenje eventualnog sporazuma između Pariza i Rima uperenog protiv Berlina, a uz cijenu francuskog popuštanja talijanskim pretenzijama prema jadranskom susjedu. Koristeći se suparništvom između Italije i Njemačke (Austrija — jabuka razdora!), Aleksandar se nadao da će odvratiti njemački »Drang« prema jugoistoku, mireći se već unaprijed s priključenjem Austrije Njemačkoj kao povoljnijim rješenjem ne samo od restauracije (eventualne) Habsburga nego i od talijanske dominacije u Austriji.

Dedijer konstatira da od 1936. god. dolazi do bitne promjene u vanjskoj politici Jugoslavije, i to već pod vladom B. Jevtića (1935—1936), a po-

gotovo se pod vladom Milana Stojadinovića (1936—1939) sve više osjeća taj novi kurs jugoslavenske politike. S formalne strane to je stav neutralizma između njemačkog i francuskog bloka: »Po dolasku na vlast Stojadinović objavljuje — piše Dedijer — da će u slučaju sukoba između Nemačke i Francuske biti neutralan, da se zbog odricanja Nemačke od ugovora u Lokarnu, Jugoslavija neće priključiti bilo kakvim sankcijama protiv Nemačke, što je otvaralo put nemačkoj agresiji.«

Vanjskopolitički program kneza Pavla i njegova predsjednika vlade M. Stojadinovića (od 1935. god., a ne — kako Dedijer pogrešno navodi — od 1936) sastojao se, uz ostalo, u približavanju Rimu i Berlinu, s tim da dobri odnosi s Berlinom predstavljaju eventualno pokriće i osiguranje od nemirnog i uvijek opasnog talijanskog susjeda. Zato je novi jugoslavenski poslanik u Berlinu dr Aleksandar Cincar-Marković u prosincu 1935. u ime kneza Pavla i Stojadinovića izjavio Hitleru, prilikom predaje akreditivnih pisama, da Jugoslavija ubuduće ne samo što neće ulaziti ni u kakve aranžmane uperene protiv Njemačke nego će — ukoliko već ne može istupiti iz postojećih ugovornih obaveza — te obaveze olabaviti i nastojati da se i u tim okvirima ne donose nikakve odluke na štetu Njemačke. Knez Pavle ostao je dosljedno na toj liniji i na prvom tajnom sastanku između njega i Hitlera u Berchtesgadenu 1936. god. bilo mu je s njemačke strane rečeno da Njemačka u eventualnom ratu želi *samo* neutralnost Jugoslavije i da je spremna garantirati njene granice. Čini se da korijen novoj vanjskopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije i njenom približavanju Njemačkoj valja djelomično tražiti među utjecajnim konzervativcima V. Britanije koje je knez Pavle kao »ovejani anglofil« uvijek rado slušao. Zato je Pavle Karadžević (u prvom redu on!) neimar nove vanjskopolitičke linije Jugoslavije: postepenog napuštanja dotadašnjih pozicija i prelaženja na liniju neutralnosti.

Dedijerov tekst u »Istoriji Jugoslavije« odaje novinara, dobrog novinara: po pristupu, po fakturi i po uvijek prisutnoj a mjestimično i izraženoj sklonosti pisca da zagolica znatiželju, da ukaže na zanimljivu a ne uvijek važnu pojedinost i da priča. Uz to — a što je mnogo gore kad je u pitanju znanstvena povijesna sinteza — Dedijer, čini se, dovoljno ne poznaje, ne prati, pa se onda i ne koristi rezultatima dosadašnje historiografije, inače njegov tekst ne bi, zasigurno, obilovao takvim pogreškama. Naša historiografija danas bilježi u jugoslavenskim okvirima i na polju istraživanja i prikazivanja međunarodnih odnosa i vanjske politike jugoslavenske države u međuratnom razdoblju (tzv. diplomatska povijest) vrijedne rezultate i da je Dedijer čitao i *koristio* se knjigama i radovima Ž. Avramovskog, A. Mitrovića, D. Šepića, D. Bibera, V. Vinavera, Drag. Živojinovića, M. Vankua i drugih ne bi, siguran sam, u svom tekstu nanizao toliko netočnosti, pogrešnih ocjena i šablonskih tvrdnji. A takva sinteza treba da predstavlja zbir rezultata i najviši domet cjelokupne historiografske proizvodnje do sada. Tekstovi u njoj — osim vlastitih arhivskih istraživanja i spoznaja — treba da se temelje na istraživanjima, pregnućima i rezultatima drugih pregalaca i tekst (sintetički!) mora biti neke vrste filtrat, sažetak svih tih rezultata koje autor prezentira sažeto, odabirajući i sažimajući. Dedijer — samozadovoljan i samodostatan — nije tako postupio i zato mu tekst ne može dobiti bolju ocjenu.